

EGY OROSZ NYELVI
ÖSSZEHASONLÍTÓ BESZÉDVIZSGÁLAT TAPASZTALATAI

(Kísérleti, szakosított és normál tantervű osztályok eredményei)

Munkánk része annak a szélesebb körű eredményvizsgálatnak, melyet a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából végzett egy – a tanítás-tanulás vizsgálatára kijelölt – kutató-csoport az 1979–80-as tanév első félévében a szentlőrinci kísérleti iskolában. A cél helyzetkép felvázolása volt többek között azért, hogy a kísérleti iskolában folyó didaktikai munkához segítséget adjon.

Jelen munkánkban megpróbáljuk röviden felvázolni a csaknem tíz éve folyó kísérleti orosz nyelvoktatás lényegi sajátosságait, s egy konkrét vizsgálat (mérés) kapcsán érinteni az idegennyelv oktatás napjainkban felszínen levő problémáját, nevezetesen a beszéd és beszédértés kérdését.

Az 1978-as tanterv cél- és feladatmeghatározásában a következők olvashatók:

„Az orosz nyelv tanításának célja, hogy a tanulók a társadalmi érintkezés eszközeként alapfokon elsajátítsák az orosz nyelvet . . . Nyelvoktatásunk elsősorban a beszéd és beszédértés fejlesztésére irányuljon. Ezt segítik elő a tantervben szereplő társalgási források és nyelvtani mintamondatok.”¹

A szentlőrinci iskolakísérlet beindítását (1970.) követő harmadik évben (az akkori 3. osztályokban) kezdődött az orosz nyelv kísérleti tanítása (mindvégig heti három órában), mely legfontosabb teendőinek a következőket tartotta: „. . . a nyelvhasználatba való bevezetés a legfontosabb feladat, az ún. „tematikai tartalom” határait, kereteit a mindennapi élet kategóriarendszere alapján jelöljük ki”.²

Az elsajátítás közege itt nem a „lecke”, a kész, befejezett szöveg, hanem a tanár és a tanulók által a mindennapi élet kifejezéseinek felhasználásával megalkotott közlés (szöveg). „Nem a szótanulás tehát a legfontosabb eljárás, hanem a glosszémák (kommunikációs szempont), a szintagmák (pragmatikai szempont) elsajátítása, összekapcsolása, újraalkotása.”³ Az orosz nyelv a kísérlet tantárgyi rendszerében a „. . . társadalmi érintkezést szolgáló ismeretek csoportjába tartozik”.⁴

¹ Az általános iskolai nevelés és oktatás terve III. kötet OPI, Bp., 1978. 99. o.

² Az 5–8. osztály foglalkoztatási és tanítási programja (Előterjesztés). Szentlőrinc, 1974. 90. o. Az orosz nyelv tanításának programját Csaba Tamásné, Laskay Lászlóné és Varga Jánosné feljegyzései alapján összeállította Gáspár László. A kísérleti orosz nyelvoktatás elméleti és gyakorlati munkáiba az 1974/75. tanévtől bekapcsolódott Szilágyi Erzsébet.

³ Gáspár László (1974) i. m. 95. o.

⁴ A kísérleti iskola tantárgyi rendszeréről bővebben: Gáspár László: Egységes világnépek komplex tananyag. Tankönyvkiadó, Bp., 1978. 124–127. o.

Az idegennyelv tanításával kapcsolatban a beszédképesség fejlesztésének problematikájáról több helyütt is olvashatunk a hazai és külföldi szakirodalomban egyaránt (pl. Banó István, Kéri Henrik, Kosaras István, Köllő Márta, A. A. Leontyev, G. V. Rogova, I. A. Zimnyaja és mások írásaiban).

A beszéd mérésével kapcsolatos különböző megközelítésű vizsgálatokkal főképpen az anyanyelv vonatkozásában találkozhatunk. Nem vállalkoztunk arra, mint pl. Sommers,⁵ aki a beszéd stílusát elemezve, a szófajok megoszlási mutatóiból a személyiség egyes tulajdonságainak (intelligencia, érzelmi élet stb.) vizsgálatát végezte.

Nem tártuk fel a beszédtevékenység teljes körét, mint ahogy azt Szende Tamás⁶ nyelvstatisztikai módszerek segítségével tette annak érdekében, hogy a sajátosan spontán beszédanyag jellemzőit kimutassa.

1. A beszédvizsgálat célja – A beszédképesség fejlesztésének helye a kísérleti nyelvoktatásban

Orosz nyelvi beszédvizsgálatunk során arra kerestünk választ, milyen mértékben és minőségben befolyásolja a tanulók beszédtevékenységét az eltérő cél-, feladat- és követelményrendszerrel, valamint módszerbeli különbségekkel történő nyelvoktatás. A kísérleti nyelvoktatásban ugyanis a beszédképesség fejlesztésére, a kötetlen beszédtevékenységre helyeződik a hangsúly. Ehhez az út a receptív–reproduktív beszéd, a variáló beszéd fokozatain át vezet, mely meghatározza a munkastílust, a munkaformák alakulását is. A tanár–osztállyal, a tanár–tanulóval, a tanuló–osztállyal folytatott kommunikációja, kooperációja fokozatosan a tanuló–tanulóval folytatott kommunikáció, kooperáció dominanciájává fejlődik. Nagy jelentősége van a párbeszédnek, az életszerű szituációk teremtésének, annak, hogy a párbeszéd olyan közlésértékű elemeket tartalmazzon, amelyek különböző szituációkban is felhasználhatók.

Az idegennyelv oktatását (pl. orosz nyelv 5. osztály) általában a megnevező beszéddel kezdik, s legelőször az ige egyes szám harmadik személyű alakjaival ismerkednek meg a gyerekek. A szentlőrinci kísérleti nyelvoktatás egyik fő feladatának a kommunikatív beszéd tanítását tekintik. Harmadik osztályban a legnagyobb hangsúly a reproduktív tevékenységre helyeződik. Cél az idegennyelvi légkör megteremtése, a nyelvtanuláshoz szükséges kedvező motivációk létrehozása. Ahhoz, hogy a tanuló a szituációban élhessen, kellően motivált legyen, olyan problémahelyzeteket kell teremteni kezdetben számára, amelyek lehetővé teszik a beleélést, továbbgondolásra készítetik azáltal, hogy nem tőle távoli eseményekről, jelenségekről kap, illetve ad információkat. A beszédhelyzetek megteremtéséhez nem használja a kísérlet az orosz nyelvi tankönyvek tematikus szövegét, részben a fentiek miatt, de azért sem, mert a szentlőrinci iskolában az orosz nyelv oktatása terén is érvényesül a sokkönyvűség elve. Indokoltnak látszik tehát, hogy az idegennyelv oktatás kezdetén, vagyis 3. osztályban a megnevező beszéd helyett a kommu-

⁵ Büky Béla: A beszédtevékenység pszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp., 1979. 48. o.

⁶ Szende Tamás: Spontán beszédanyag gyakorlati mutatói. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973. Kádárné Fülöp Judit: A tanulási eredmények mérésének néhány elvi és gyakorlati kérdése. In: Pedagógiai kézikönyv. Tankönyvkiadó, Bp., 1980. 287–321. o.

nikatív beszéddel⁷ kezdődik a tanítás, s ez maga után vonja az igék egyes szám első és második személyű alakjának használatát (többek között). Így a beszélgetések nem válnak személytelenné, életidegenné, a tanulók az őket érdeklő, általuk ismert témákról társaloghatnak. Harmadik osztályban még elsődleges az imitatív úton történő elsajátítás, de már itt is lehetőséget kell biztosítani a hasonló nyelvi elemeknek több variációban történő játékos alkalmazására.

2. A vizsgálat ismertetése

Az 1979. októberében végzett összehasonlító eredményvizsgálat az akkor érvényben levő szakosított és normál tantervvel dolgozó egy-egy általános iskola és a szentlőrinci kísérleti iskola 4. és 8. osztályainak tanulóira (155 fő) terjedt ki. A nyelvtani ismeretek szintjét tantárgytestekkel vizsgáltuk, míg a beszédtevékenység mérésének alapjául a párbeszédet választottuk.

Olyan jellegű téma kiválasztását tartottuk célszerűnek az almintákon (52 fő) végzett beszédvizsgálathoz, amely a mindennapi beszédtevékenység széles skáláját öleli fel, s amely az orosz nyelvet különböző tanterv szerint tanító iskolák tanulói előtt nem ismeretlen. A beszédvizsgálathoz választott téma 4. osztályban az ismerkedés, 8. osztályban pedig a tágabb értelemben vett napirend volt. A tanulók szókészletéből az „otthon”, „az iskola”, a „szabadidő” témaköreibe tartozó elemek könnyed használatát feltételeztük.

A mintavétel véletlenszerűen történt: minden harmadik párt kiemeltük az osztályok névsorából, ügyelve a fiúk–lányok arányára. Ily módon a kiemelt párok az osztályok 1/3-át adták. Amennyiben a szaktanár által legjobbnak tartott két tanuló nem került a kiválasztottak közé, úgy őket is besoroltuk az almintákba. Nyugodt, közvetlen légkört biztosítottunk a magnós felvételekhez, melyek nem idegen környezetben, hanem a tanulók iskoláiban történtek. A kiemelt tanulók szabadon választhattak egymás közül beszélgetőpartnert. A feladat ismertetése után 2 perc felkészülési időt adtunk a pároknak, éppen annyit, amennyi idő a felvétel alatt is rendelkezésükre állt. A párokat külön-külön hívtuk be, s egyazon módon ismertettük a feladatot. A kérdést, azaz a beszédtemát először oroszul, majd – ha a gyerekek igényelték – magyarul is elmondtuk. Minden esetben a tanulókra bízunk, hogy beszélgetésüket ülve, állva, esetleg mozgásokkal kísérve folytatják-e. Közben minden gyermeki megnyilvánulást jegyeztünk. A magnós felvételeket visszahallgattuk és minden egyes megnyilatkozást papíron rögzítettünk. Az így kapott – párbeszédés – szövegeket elemeztük.

A beszélni tudáshoz az idegen nyelvi kiejtés elsajátítása is hozzátartozik. A beszéd-mérés eljárásának egyszerűségére törekedve ezúttal nem végeztünk fonetikai (hangszínre, hangerőre, hangmagasságra, hanghosszúságra kiterjedő) vizsgálatot.

Az alábbi paramétereket emeltük ki:

1. Összes mondat
2. A témához kapcsolódó összes mondat
3. Teljes mondat

⁷ „Az oktatást valószínűleg az aktív és kommunikatív beszéddel mint a normális beszédhelyzetre legjellemzőbb beszédformákkal kell kezdeni, amelyekből a továbbiakban le lehet vezetni a többi beszédformát... Továbbá természetesen a praktikus beszédgyakorlatokkal, a ráható beszéddel kell kezdeni, és csak később lehet áttérni a nyelvről való „elmélkedésre”, vagyis az elemző beszédre, legvégül pedig a szintező beszédre.” A. A. Leontyev: Pszicholingvisztika és nyelvtanítás. Tankönyvkiadó, Bp., 1973. 20. o.

4. Befejezetlen mondat
5. Összetett mondat
6. Hibátlan mondat
7. Hibás mondat
8. Összes szó és szókapcsolat
9. Főnevek
10. Igék

Az egyes mutatók abszolút értéke vagy százalékos megoszlása helyett az átlagos elosztást vetítettük ki, mivel a vizsgálatban résztvevő tanulók száma iskolánként eltért, s mivel célunk a tanulók beszédtevékenységének vizsgálata volt. A 8. osztályos tanulók beszédvizsgálatának eredményeit az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat
A beszédtevékenység mutatóinak átlagos eloszlása

A kül. tantervű osztályok	szentlőrinci oszt. tanulói	szakosított tant. oszt. tanulói	norm. tantervű oszt. tanulói
A mutatók			
1.	6,8	5,2	4,0
2.	6,1	4,8	1,8
3.	6,6	4,2	2,8
4.	0,2	1,0	1,2
5.	0,7	0,9	0,2
6.	4,8	2,4	2,3
7.	2,0	2,8	1,7
8.	28,9	26,2	19,6
9.	7,2	8,0	5,3
10.	9,7	5,4	6,1

A gyerekek beszédtevékenységének elemzéséhez, értékeléséhez használt mutatók jelzik, hogy a szentlőrinci tanulók átlagos beszédtevékenysége a legeredményesebb. Legnagyobb eltérés a 10. mutatónál tapasztalható, amely a beszélgetésben használt igék átlagos megoszlását prezentálja.

A beszéd felvétel eredménymutatóinak rangsorában elfoglalt első hely (a felhasznált igék átlagosnál jóval magasabb számú megjelenése) a kísérleti nyelvoktatás lényegi sajátosságának eredményes funkcionálását igazolja.

Kiemeltük az 1. mutatót a teszttel és a tanulmányi eredménnyel történő összehasonlítás céljából. Az idegen nyelvi kommunikáció eredményességét elsődlegesen befolyásolja, hogy a megnyilatkozások közlésértékűek-e, s csak másodlagosan az, hogy az „üzenet” milyen nyelvhelyességi, nyelvhasználati hibákat tartalmaz. (Ez utóbbinak mérésére feladatlapot használtunk.)

Mivel a beszédvizsgálatban résztvevő tanulók kiválasztása véletlenszerű volt, ezért szükségesnek látszott a hetedik osztályos év végi osztályzat, a teszteredmények, a beszédteljesítmény összehasonlítása.

2. táblázat

*Az orosz nyelvi osztályzatok és a vizsgálati eljárások eredménymutatói;
A minták és az alminták teljesítménymutatói*

		M Osztályzat 7. o. végén	M A beszédmérés 1. mutatója	Teszt- eredmény %
Szentlőrinc	oszt. 42 fő	2,9	–	57,6
	alminta 14 fő	3,12	6,8	57,7
Szakosított tant. osztály	oszt. 22 fő	3,6	–	81,6
	alminta 8 fő	3,7	5,2	80,9
Normál tant. osztály	oszt. 21 fő	3,3	–	30,7
	alminta 8 fő	3,6	4,0	33,2

Annak ellenére, hogy a beszédmérésben résztvevő szakosított és normál tantervű osztályok orosz nyelvi osztályzatának átlaga jóval magasabb a szentlőrinci gyerekekéénél, a beszédmérés értékének mutatója az utóbbiaknál magasabb. Ez a tény igazolja, hogy az érdemjegyek csak relative (szubjektív tényezők, eltérő követelmények és normák stb.) tükrözhetik a tanulók teljesítményét.

A negyedik osztályosok beszédfelvételénél a nyolcadikosokéhoz hasonló feltételeket biztosítottunk. A beszédfelvétel eredményeit a 3. táblázat mutatja. Hasonlóan a 8. osztályosok eredményeihez az idegen nyelvi beszédképesség fejlettségi szintjét jelző eredmény-

3. táblázat

*A 4. osztályos beszédfelvétel eredményének
átlagos megoszlása mutatónként*

A kül. tantervű osztályok	szentlőrinci osztályok tanulói	szakosított tant. osztály tanulói
A mutatók		
1.	12,4	9,7
3.	12,4	9,7
6.	10,7	8,1
7.	1,7	1,6
8.	38,6	37,1
9.	12,4	7,6
10.	7,7	6,2

mutatók a 4. osztályos szentlőrinci tanulóknál is megelőzik a szakosított tantervű osztályok gyerekeinek teljesítményét.

A 9. mutatónál a két iskola közötti kiugró különbséget a kísérleti nyelvoktatás, ezen belül is a 3. osztályos program célkitűzése, tartalma, jellege indokolhatja. A program sajátosságai (a beszédelemek többfajta variációban való alkalmazása, a beszédképesség fejlesztése, a gátlásmentes élő beszéd használatának fontossága, a nagyobb időráfordítási arány) eredményezhették azt az eltérést, melyet a tanulók magatartásában tapasztaltunk a beszéd felvételek alatt. Az élő beszéd jelentéstartalmát, mondanivalóját értelmező jelzésrendszerek (hangsúly, intonáció, gesztusok . . .) megjelenése tette természetesebbé a felvételeket, a gyermeki megnyilvánulásokat.

Szinte minden szentlőrinci páros „élte” a situációt: mintegy eljátszotta az ismerkedést nemcsak verbálisan, de metakommunikációval és gesztusokkal (pl. kézfogas, integetés) is. Az idegennyelv a társadalmi érintkezés olyan eszközeként jelent meg, amely „két különböző anyanyelvű egyén” kommunikációját tette lehetővé. Ha az idegennyelv tanítást egyúttal a hasznossági elv is áthatja, akkor természetessé válik a következő tény: a szentlőrinci gyerekek dialógusainak egyik szereplője mindig „szovjet pajtás” volt, orosz névvel, lakhellyel (pl. szovjet város és utcánév . . .), melynek változatos megjelenése arra enged következtetni, hogy ezek nemcsak receptív, hanem produktív úton (sajátos variációval) is képződtek.

A szakosított tantervű osztályokban a kiemelkedően magas teszteredményhez viszonyítva alacsony értékű a beszéd teljesítmény; Szentlőrincen a közepesnél jobb teszteredményhez jóval magasabb beszéd teljesítmény járult.

Ez a tény azt bizonyíthatja, hogy a „hagyományos” nyelvoktatás nagyobb hangsúlyt fektet a grammatikai tudatosításra, míg Szentlőrincen a nyelvi anyag teljes rendszere 8. osztályban épül ki, s a rendszer elemeinek tudatosítása is itt közelíti meg legjobban a teljesség szintjét.

Az 1. és a 3. táblázat összehasonlításakor látható, hogy a 4. osztályosok beszédtevékenységének mutatói között nem szerepel a témához kapcsolódó összes mon-

4. táblázat
A vizsgálati eljárások
eredménymutatói; a minták és alminták teljesítménymutatói
(4. osztály)

		A beszédmérés mutatója M	Teszt-eredmény, %
Szentlőrinc	osztály (46 fő)	–	65,8
	alminta (14 fő)	12,4	74,5
Szakosított tantervű osztály	osztály (24 fő)	–	89,0
	alminta (8 fő)	9,7	93,44

dat (2); a befejezetlen mondat (4); és az összetett mondatok (5) kategóriája. Ez azt jelenti, hogy a negyedikes tanulóknál (mindkét iskolában)

- minden elhangzott mondat a témához kapcsolódott,
- befejezetlen mondat nem volt,
- összetett mondatot nem alkalmaztak a tanulók.

Szembetűnik a két évfolyam (a 4. és a 8. osztályosok) beszédtevékenységét értékelő számadatok közti lényeges különbség, mégpedig – érdekes módon – a fiatalabb korosztály javára. Ennek a jelenségnek feltételezhető okait a következőkben látjuk:

1. A téma jellege.

A negyedik osztályosok témája könnyebben idézhető fel konkrét szituációt, amelybe a gyerekek spontánabban élhették bele magukat, s ez izgalmasabbá tette a feladatot, pergőbbé a beszélgetést.

Nyolcadik osztályban átfogóbb témát adtunk, számítván arra, hogy az elsajátított lexikai anyag mennyisége és a nyelvtani anyag minősége többoldalú megközelítést enged és fog a tanulókból előhívni.

2. A téma bonyolultsági foka.

A „Napirend” témán belül a kérdések fokozottabban megkívánták az önálló gondolkodást (pl. Mit csinálsz reggel, otthon? Mivel foglalkozol szabad idődben? stb.).

Az „Ismerkedés” téma viszont lehetőséget biztosított a jól begyakorolt mondatmodellek reprodukálására (Hogy hívnak? Hol laksz? stb.).

3. Az életkori sajátosságok.

Ezt (az eredményt ugyancsak jelentősen befolyásoló) tényezőt meggyőző módon, tapasztalatainkat is igazolva, fogalmazza meg Büky Béla: „Jóllehet egy adott gyermeknek tökéletes fatikus funkciójú beszédképessége (megszólításformák, üdvözlésformák, fatikus funkciójú gesztusok és arcjáték) fejlődhetett ki 10–12 éves korra, ezt a készségét a serdülőkori interperszonális szituációváltásban már nem tudja zavartalanul alkalmazni . . .” Megállapítja, hogy a serdülőknél az „Érzelmi-indulati túlfűtöttség . . . sokszor a helyes morfológiai–grammatikai formák kereteit is áttöri . . . Az emocionális és interperszonális problémák gyakran beszédgátlást okoznak . . . inadekvált, félszeg beszédkezés . . . vontatottság, a mondatok esetleges befejezetlensége, a szavak közti szünetek tartamának meghosszabbodása „jelentkezhet”. Minthogy az értelmi fejlődés is . . . jelentős ebben az életszakaszban, a beszéd logikai összetettségének foka és a bonyolultabb grammatikai konstrukciók száma is megnövekszik.”⁸

4. Az érdemjegyekkel történő értékelés ténye.

Harmadik osztályban sem a szakosított tantervű, sem a kísérleti osztályokban nem volt osztályozás. Ennek következtében kevésbé alakulhattak ki „a jegyért történő felelés” okozta gátlások. Ez is kihathat a beszédtevékenység mennyiségi és minőségi mutatóira. (Szentlőrincen osztályozás 7. osztálytól van, akkor is csak anyanyelvből, oroszból és matematikából.)

A beszédelemek összeszámlálásakor a szavak esetében a főnéven és az igén kívül más szófajok alkalmazásának gyakoriságát – bár kitűnik az adatokból, hogy számottevőek – nem vizsgáltuk. Az adott témák, a párbeszédes forma és az orosz nyelvnek az a –

⁸ Büky Béla (1979) i. m. 82–83. o.

mienktől eltérő – sajátossága, hogy az ige használata maga után vonja a személyes névmásokat is, nem tette indokoltá számbavételüket. (Mind a kérdőszavak, mind az egyes határozószók – hely, idő, mód – a beszélgetőpartnerek mindegyikénél szinte szükségszerűen ugyanazok voltak.)

A vizsgálat tárgyául választott témák a párbeszéd mellett lehetőséget kínáltak monológus részletek beiktatására is. Mind az ismerkedés, mind a napirend a tanulók egyéni életével kapcsolatos személyeket, cselekvéseket, történéseket „hívta elő”, azokat, akikről és amelyekről nemcsak rákérdezővel vagy tankönyvből megtanult szövegrészekkel lehet beszél(get)ni.

Annak ellenére, hogy beszédvizsgálatunkban a párbeszéd értékelésére, elemzésére fordítottunk gondot, úgy véljük az orosz nyelv tanításában ügyelni kell arra, hogy a dialógus ne élvezzen monopolhelyzetet. A párbeszéd kizárólagos, kreativitásra kellő mértékben lehetőséget nem kínáló alkalmazása esetén fennállhat annak a veszélye, hogy a gyerekek jól begyakorolt mintamondatok, sztereotip kifejezések, sablonok visszamondói lesznek. Az ismert szituációs helyzetekben ugyan remekül tájékozódhatnak, de ha új probléma-helyzet elé kerülnek, esetleg megtorpannak, megelégszenek a már tanult, „jól bevált” elemek felhasználásával. A kísérleti nyelvoktatás az elmúlt évek tapasztalatai alapján a dramatizálás, a dialógus, a szituációteremtés mellett igyekszik figyelmet fordítani a monológus beszédre, a szövegfeldolgozás változatos eljárásainak alkalmazására, a szavak, kifejezések körülírásának, magyarázatának, jelentésük tartalmi kifejtésének (szemantizáció), megjelenítésének módjaira.